

**UNIVERSITATEA "ALEXANDRU IOAN CUZA" IAȘI
FACULTATEA DE PSIHOLOGIE ȘI ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI**

**DELINCVENȚA JUVENILĂ ȘI VICTIMIZAREA MINORULUI ÎN
CONTEXTUL ACTUAL**

Prevenirea Comportamentelor Agresive de Tip Bullying -

O Abordare Psiho-Pedagogică

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. Univ. Dr. CONSTANTIN CUCOȘ

Student-doctorand:

TĂNASĂ (căs. GRĂDINARIU) TUDORIȚA

Iași, 2019

CUPRINS

Introducere	8
--------------------------	---

Capitolul I

Agresivitatea de tip bullying ca formă predominantă a violenței la elevi

1.1. Introducere.....	16
1.2. Accepțiuni ale conceptului de agresivitate la elevi.....	17
1.2.1. Devianța și comportamentul deviant.....	18
1.2.2. Agresivitatea ca subtip al comportamentului violent.....	21
1.2.3. Delincvența juvenilă ca deviere de la norma socială și penală.....	29
1.3. Modele explicative ale agresivității.....	35
1.3.1. Perspectiva biologică asupra conduitei agresive.....	35
1.3.2. Perspectiva psiho-socială asupra identității agresorului.....	37
1.3.3. Perspectiva sociologică asupra conduitei antisociale.....	39
1.4. Factori de risc în dezvoltarea comportamentelor agresive de tip bullying.....	41
1.4.1. Caracteristicile individuale ale protagoniștilor implicați în agresivitatea de tip bullying.....	42
1.4.2. Factori de risc asociați mediului familial și societal.....	44
1.4.3. Factori de risc asociați școlii. Percepțiile și reacțiile profesorilor față de agresivitatea de tip bullying.....	45

Capitolul II

Diagnoza agresivității de tip bullying

2.1. Introducere.....	51
2.2. Agresivitatea de tip bullying la nivelul literaturii științifice.....	52
2.2.1. Particularități ale comportamentelor agresive de tip bullying.....	56
2.2.2. Tipuri și forme de manifestare a agresivității de tip bullying.....	60
2.2.3. Rolurile actorilor implicați în agresivitatea de tip bullying.....	64
2.3. Caracteristici socio-demografice: diferențe de gen și vârstă.....	67

2.4. Locurile de apariție a comportamentelor agresive de tip bullying în cadrul școlii.....	71
2.5. Consecințele comportamentelor agresive de tip bullying.....	72
2.5.1. Consecințele agresivității de tip bullying în plan psiho-fiziologic....	72
2.5.2. Considerente din perspectiva politicilor publice de sănătate mintală la copiii și tineri.....	74
2.5.3. Consecințele agresivității de tip bullying din punct de vedere al normei juridice.....	77
2.5.4. Consecințele agresivității de tip bullying asociate performanțelor școlare.....	79
2.6. Cercetarea violenței școlare în România- scurtă incursiune.....	82
2.6.1. Tendința actuală a cercetării românești în domeniul violenței școlare.....	82
2.6.2. Agresivitatea de tip bullying în școlile din România. Principalele studii și cercetări.....	84

Capitolul III

Prevenirea delincvenței juvenile și a victimizării minorului

3.1. Introducere.....	91
3.2. Considerații culturale asupra prevenirii delincvenței juvenile și a victimizării minorului.....	92
3.3. Repere legislative cu privire la respectarea drepturilor copilului.....	93
3.4. Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying din perspectiva socio-ecologică.....	99
3.4.1. Modelul sistemelor ecologice a lui Bronfenbrenner.....	99
3.4.2. Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying din perspectiva eco-sistemică.....	102
3.4.3. Politici de prevenire a agresivității de tip bullying la nivel internațional.....	104

3.4.4. Proiecte de prevenire a violenței școlare în România.....	107
3.5. Prevenirea delincvenței juvenile și a victimizării minorului din perspectiva criminologică.....	110
3.6. Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying din perspectiva educațională.....	114

Capitolul IV

Cercetarea empirică

4.1. Premisele cercetării privind prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying.....	118
4.2. Studiul 1: <i>Validarea în limba română și examinarea calităților psihometrice a chestionarului de evaluare a percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare: fizică, verbală și relațională.....</i>	123
4.2.1. Obiectivele și ipotezele cercetării.....	123
4.2.2. Instrumentul utilizat și date privind construcția lui.....	123
4.2.3. Metodologia de cercetare.....	127
4.2.4. Rezultate obținute și interpretarea statistică.....	128
4.2.4.1. Validitatea constructului și a factorilor săi.....	128
4.2.4.2. Interpretarea și explicațiile pentru soluția factorială rezultată în urma analizei bazei de date referitoare la percepțiile și reacțiile profesorilor față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying.....	130
4.2.4.3. Interpretarea și explicațiile pentru soluția factorială cu 3 factori impuși.....	131
4.2.4.4. Verificarea statistică a ipotezelor.....	134
4.2.5. Concluzii.....	135

4.3. Studiul 2: <i>Radiografierea percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională)</i> - Studiu Pilot.....	136
4.3.1. Obiectivele și ipotezele cercetării.....	136
4.3.2. Lotul investigat și procedura de testare.....	138
4.3.3. Metodologia de cercetare.....	139
4.3.4. Rezultate obținute și interpretarea acestora.....	141
4.3.4.1. Analiza de frecvență pentru identificarea compoziției lotului de subiecți în funcție de variabilele: gen biologic, nivel de vârstă și vechimea în învățământ.....	142
4.3.4.2. Scalele privind gravitatea percepută a agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională).....	143
4.3.4.3. Scalele privind probabilitatea de reacție față de agresorul implicat în agresiunea de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională).....	146
4.3.4.4. Scalele privind probabilitatea de reacție față de victimele implicate în agresiunea de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională)	148
4.3.4.5. Testarea normalității distribuțiilor pentru variabile.....	150
4.3.4.6. Corelațiile dintre gravitatea percepută și probabilitatea de reacție față de agresorii și victimele implicate în agresiunea fizică, verbală și relațională.....	150
4.3.4.7. Prezentarea sintetică a strategiilor de intervenție utilizate de profesori față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională).....	152
4.3.4.8. Verificarea statistică a ipotezelor.....	155
4.3.5. Concluzii.....	166

4.4. Studiul 3: <i>Documentarea și proiectarea curriculumului pentru programul de formare profesională continuă “Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul comunităților școlare”</i>	178
4.4.1. Introducere.....	178
4.4.2. Obiectivele studiului.....	178
4.4.3. Metodologia de cercetare.....	180
4.4.3.1. Considerații factuale- rezultatele studiului pilot și documentarea literaturii de specialitate.....	180
4.4.3.2. Considerații normative- cadrul legislativ privind formarea profesională continuă a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar din România.....	184
4.4.3.3. Descrierea curriculumului pentru programul de formare profesională continuă a cadrelor didactice - “ <i>Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul comunităților școlare</i> ”.....	187
4.4.4. Concluzii.....	189
4.5. Studiul 4: <i>Analiza impactului programului de formare profesională continuă “Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul comunităților școlare” asupra percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresivitatea de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională)</i>	191
4.5.1. Introducere.....	191
4.5.2. Obiectivele și ipotezele cercetării.....	191
4.5.3. Lotul investigat.....	194
4.5.4. Metodologia de cercetare.....	194
4.5.5. Rezultatele obținute în cadrul grupului de intervenție și interpretarea lor.....	198
4.5.5.1. Analiza gravității percepute a agresivității de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și	

	relațională) în funcție de momentul măsurării în cadrul grupului de intervenție (T1 comparativ cu T2).....	200
4.5.5.2.	Analiza probabilității de reacție față de agresorii implicați în agresiunea de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională) în funcție de momentul măsurării în cadrul grupului de intervenție (T1 comparativ cu T2).....	202
4.5.5.3.	Analiza probabilității de reacție față de victimele implicate în agresiunea de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională) în funcție de momentul măsurării în cadrul grupului de intervenție (T1 comparativ cu T2).....	203
4.5.5.4.	Analiza strategiilor de intervenție utilizate față de agresorii și victimele implicați în agresivitatea de tip bullying (fizică, verbală și relațională) în funcție de momentul măsurării în cadrul grupului de intervenție (T1 comparativ cu T2).....	205
4.5.5.5.	Prezentarea sintetică a strategiilor de intervenție utilizate în cazul agresorului și victimei, în cadrul grupului de intervenție după participarea la programul de formare profesională (T2).....	210
4.5.5.6.	Verificarea statistică a ipotezelor formulate pentru grupul de intervenție.....	212
4.5.6.	Concluziile analizei diferențelor înainte și după participarea la programul de formare profesională.....	219
4.5.7.	Rezultatele obținute în cadrul grupului de control.....	221
4.5.8.	Examinarea efectului de interacțiune al momentului măsurării și tipului de intervenție asupra gravității percepute și a	

probabilității de reacție față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying.....	223
4.5.8.1. Verificarea statistică a ipotezelor pentru potențialele efecte de interacțiune.....	224
4.5.8.2. Prezentarea sintetică a rezultatelor examinării efectelor de interacțiune.....	234
4.5.9. Concluzii.....	236

Capitolul V

Concluzii finale și direcții viitoare de cercetare

5.1. Concluzii generale și contribuții.....	243
5.2. Implicații pentru practica educațională și recomandări.....	250
5.3. Contribuții personale.....	256
5.3.1. Investigație de ordin normativ și educațional cu privire la prevenirea violenței școlare. Rezultate și propuneri.....	261
5.3.2. Rezultate și propuneri.....	266
5.4. Limite și deschideri.....	268
Index al tabelor.....	270
Index al graficelor.....	273
Index al figurilor.....	274
Bibliografie.....	275
Anexe.....	296

1. Anexa nr. 3 la Ordinul nr. 5.115 din 15 decembrie 2014 privind aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar- *Procedura generală de intervenție la nivelul unității de învățământ în situații de violență.....*296
2. Anexa nr. 4 la Ordinul nr. 5.115 din 15 decembrie 2014 privind aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar- *Procedura generală de intervenție la*

<i>nivelul unității de învățământ în situații de violență ce necesită intervenția poliției/jandarmeriei/poliției locale/ambulanței.....</i>	<i>298</i>
3. Anexa nr. 5 la Ordinul nr. 5.115 din 15 decembrie 2014 privind aprobarea Regulamentului de organizare și funcționare a unităților de învățământ preuniversitar- <i>Nomenclatorul actelor de violență.....</i>	<i>301</i>
4. Chestionar utilizat.....	<i>303</i>
5. Protocol de colaborare educațională.....	<i>317</i>
6. Consimțământ de participare la cercetare.....	<i>320</i>
7. Scrisoare de mulțumire directori.....	<i>323</i>
8. Adeverință cadre didactice.....	<i>324</i>
9. Anexe analize statistice.....	<i>325</i>
9.1. Studiul 1- Examinarea calităților psihometrice ale chestionarului de evaluare a percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorul și victima agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare: fizică, verbală și relațională.....	<i>325</i>
9.2. Studiul 2- Radiografierea percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională).....	<i>339</i>
9.3. Studiul 4- Analiza impactului programului de formare profesională continuă “ <i>Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul comunităților școlare</i> ” asupra percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresivitatea de tip bullying.....	<i>347</i>

Introducere

Motto:

“Cel ce deschide o școală închide o temniță”, Victor Hugo

În ultimele decenii, la nivelul comunității științifice se remarcă un interes crescut pentru investigarea comportamentelor cu risc la copii și tineri. Vulnerabilitățile specifice perioadei adolescenței au fost analizate într-un cadru mai larg alături de alte comportamente care pot avea consecințe negative în planul dezvoltării. Alături de comportamentul alimentar, fumat, consumul de alcool și droguri, atenția mediului academic s-a îndreptat și asupra agresivității de tip bullying, fiind astfel inclusă în categoria comportamentelor cu risc pentru sănătatea adolescenților. Comportamentele agresive de tip bullying au consecințe negative pe tot parcursul vieții pentru agresori, victime și spectatori și afectează grav numeroase segmente ale vieții. Pentru mediul științific, abordarea agresivității de tip bullying din perspectiva consecințelor pe termen lung a devenit o prioritate, motiv pentru care se avansează ideea urgentării înțelegerii și prevenirii acestui fenomen. Statisticile arată că agresiunea de tip bullying este mai răspândită decât comportamentele considerate ca fiind de risc, precum consumul de alcool, fumatul, consumul de stupefiante și activitatea sexuală. În acest sens, rezultatele studiului realizat de Coloroso (2004) arată că 86% dintre elevii cu vârstele de 12-15 ani au experimentat *agresivitatea de tip bullying* la școală. Câțiva ani mai târziu, în anul 2010, Organizația Mondială a Sănătății publice *Raportul European Privind Prevenirea Violenței și a Criminalității în Rândul Tinerilor* prin care arată că violența interpersonală este a treia cauză de deces din Regiunea Europeană în rândul tinerilor cu vârsta cuprinsă între 10-29 de ani și duce la pierderea a 15.000 de vieți anual.

Specialiștii au fost mult timp preocupați de agresor, victimă și cuplul agresor-victimă și au acordat mai puțină atenție percepțiilor și reacțiilor profesorilor față de comportamentele agresive ale elevilor. La nivelul școlii, profesorii sunt cei

care gestionează incidentele de agresiune între elevi și ei joacă un rol important în crearea unui climat școlar pozitiv. Urmare a constatării acestui fapt, în ultima perioadă se evidențiază interesul cercetătorilor pentru investigarea percepțiilor și reacțiilor profesorilor față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying. Se estimează că reacțiile profesorilor față de incidentele de tip bullying pot influența comportamentul viitor atât al agresorului, cât și al victimei. Literatura științifică specifică faptul că școala poate contribui la menținerea și perpetuarea incidentelor agresive între elevi prin reacțiile nepotrivite ale profesorilor, prin relații inadecvate elev-profesor sau lipsa suportului din partea profesorului. Se opinează că atitudinile profesorilor față de elevi favorizează agresiunea deoarece subestimarea și ignorarea incidentelor agresive duce la intensificarea acestora. Specialiștii evidențiază rolul major pe care îl au profesorii în reducerea substanțială a incidentelor de agresiune, dar în același timp, constată că de cele mai multe ori aceștia nu știu cum să reacționeze.

La nivelul comunității științifice se pune un accent deosebit pe componenta preventivă a agresiunii de tip bullying care implică în mod necesar și formarea profesională a cadrelor didactice. Această constatare vine ca urmare a observării modului în care profesorii percep și reacționează față de elevii implicați în agresiune. Specialiștii consideră că programele anti-bullying ar trebui să vizeze creșterea gradului de conștientizare a profesorilor cu privire la formele de manifestare, cu atât mai mult cu cât agresiunea directă (fizică și verbală) este mai ușor de recunoscut comparativ cu agresiunea relațională. În același timp, agresiunea relațională, care are un caracter ascuns și este mai greu de detectat de către profesori, reclamă o cunoaștere amănunțită și o prevenire sistematică deoarece afectează grav sănătatea și dreptul copiilor de a învăța într-un mediu sigur.

Prezentul demers de cercetare reprezintă o preocupare constantă pentru domeniul violenței școlare și reflectă experiența profesională acumulată pe parcursul celor aproximativ cincisprezece ani de activitate cu elevi, părinți și profesori din unitățile de învățământ din județul Iași, precum și cu specialiști din domeniul

educației, justiției și protecției drepturilor copilului. Propunerea pentru investigarea empirică a acestei problematice se fundamentează pe experiența profesională în domeniul prevenirii criminalității ca polițist de prevenire în cadrul *Biroului de Analiză și Prevenire a Criminalității* din Inspectoratul de Poliție Județean Iași, cât și pe experiența profesională în calitate de psiholog școlar. În același timp, formarea profesională în domeniul psihologiei, științelor educației și științelor juridice sunt aspecte care m-au “acreditat” să surprind unele realități care pot contribui la elaborarea unor strategii eficiente de prevenire a delincvenței juvenile pe termen mediu și lung, adaptate contextului social, educativ și legislativ actual, a căror finalitate să se reflecte în produsele umanității și mai puțin în rata criminalității.

Prin acest demers de cercetare intenționăm să examinăm percepțiile și reacțiile cadrelor didactice față de agresivitatea de tip bullying. În acest sens, am fost preocupați de “cercetarea la fața locului” prin “prelevarea” percepțiilor și reacțiilor profesorilor cu scopul de a surprinde modalitatea în care aceștia intervin în cazul agresorilor și victimelor. “Piesa de rezistență” și elementul de originalitate a cercetării curente îl reprezintă proiectarea curriculumului pentru un program de formare profesională continuă prin care am urmărit perfecționarea competențelor profesorilor în domeniul prevenirii agresivității de tip bullying la elevi. Curriculumul se fundamentează pe rezultatele cercetării de teren realizată în cele douăzeci și trei de școli gimnaziale de pe raza municipiului Iași, pe specificațiile literaturii de specialitate și a cadrului legislativ în materie de formare profesională continuă a cadrelor didactice din România.

Teza de doctorat este structurată în două secțiuni, prima de ordin teoretic și cealaltă de ordin metodologic. În cadrul secțiunii teoretice am realizat o prezentare a conceptelor utilizate, precum și o sinteză a principalelor particularități ale agresivității de tip bullying așa cum s-au desprins din literatura de specialitate. În partea a doua a lucrării am fost preocupați de proiectarea unui demers metodologic prin care să examinăm problematica percepțiilor, reacțiilor și strategiilor de intervenție utilizate în cazul agresorului și victimei agresiunii de tip bullying după

care, având aceste repere, să elaborăm și să validăm empiric curriculumul pentru programul de formare profesională continuă.

În prima parte a tezei, am recurs la o investigație de ordin conceptual pornind de la mențiunile specialiștilor potrivit cărora o bună delimitare conceptuală este o condiție esențială pentru proiectarea unor demersuri preventive eficiente. De asemenea, am procedat la prezentarea principalelor modele explicative ale agresivității antisociale și a factorilor de risc de ordin individual, familial, social și școlar în dezvoltarea agresivității de tip bullying. În capitolul al doilea am procedat la realizarea unei diagnoze a agresivității de tip bullying prin reliefarea particularităților, tipurilor și formelor de manifestare, a caracteristicilor socio-demografice și a rolurilor actorilor implicați în agresiunea de tip bullying. Am fost preocupat de prezentarea consecințelor agresivității de tip bullying în toate segmentele vieții, respectiv, în plan psiho-fiziologic, academic și din punct de vedere al normei juridice. Am avut în vedere abordarea comportamentelor agresive de tip bullying din perspectiva politicilor publice de sănătate mintală la copii și tineri, tocmai pentru a evidenția prejudiciile însemnate în plan psihologic și a aduce în discuție rolul major al factorilor responsabili din educație și sănătate în realizarea unor programe anti-bullying eficiente.

În ultimul capitol ne-am propus să surprindem cele mai importante aspecte cu privire la prevenirea delincvenței juvenile și a victimizării minorului. Pornind de la specificațiile literaturii de specialitate conform cărora agresivitatea de tip bullying reprezintă un predictor puternic pentru delincvența juvenilă, am estimat că este important să facem referire la cadrul juridic prin expunerea celor mai importante documente și legi internaționale și naționale care fundamentează protecția drepturilor copilului în România.

Cea de-a doua parte a lucrării conține metodologia de cercetare ilustrată în patru studii. Primul studiu este dedicat validării în limba română și examinării calităților psihometrice a chestionarului de evaluare a percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorul și victima agresiunii de tip bullying sub cele trei

forme de manifestare (fizică, verbală și relațională). În studiul al doilea ne-am propus să realizăm o investigație aplicativă în scopul radiografierii percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorul și victima agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională). În acest sens, am procedat la examinarea gravității percepute, a probabilității de reacție față de agresor și victimă, cât și a strategiilor de intervenție utilizate de profesori în cele trei tipuri de agresiune studiate. Studiul al treilea este destinat documentării și proiectării curriculumului pentru programul de formare profesională continuă pornind de la rezultatele studiului pilot, a specificațiilor literaturii de specialitate și a cadrului legal care reglementează formarea profesională continuă a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar din țara noastră. În cel de-al patrulea studiu ne-am propus să analizăm impactul programului de formare profesională asupra percepțiilor, reacțiilor și strategiilor de intervenție utilizate de cadrele didactice în cazurile de agresivitate de tip bullying.

Ultima secțiune a acestei lucrări este dedicată concluziilor cercetării și implicațiilor acestora pentru mediul școlar. Totodată, vom “trasa” direcții viitoare de cercetare și vom expune importanța rezultatelor în domeniul prevenirii agresivității de tip bullying. Astfel, în baza rezultatelor obținute și a mențiunilor literaturii științifice ne-am propus să elaborăm două proceduri generale de intervenție la clasă pentru profesori în cazul agresorului și al victimei implicați în agresiunea de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională).

Prin demersul de cercetare propus în lucrarea de față ne așteptăm la creșterea gradului de conștientizare a profesorilor cu privire la problematica agresivității de tip bullying, la perfecționarea competențelor de recunoaștere a formelor de manifestare, cât și la perfecționarea competențelor de intervenție la nivelul clasei și al școlii. Prin maniera în care am conceput și profilat prezenta lucrare, intenționăm să ilustrăm că școala din zilele noastre necesită o atenție sporită

din partea mediului academic precum și un suport specializat și de actualitate în prevenirea comportamentelor anti-sociale la elevi.

La final, ne-am propus să oferim decidenților politici informații fundamentate științifice care să contribuie la realizarea unor programe eficiente de prevenire a agresivității de tip bullying.

1. Agresivitatea de tip bullying ca formă predominantă a violenței la elevi

1.1. Accepțiuni ale conceptului de agresivitate la elevi

Înainte de a defini comportamentele indezirabile, sancționabile și respinse de societate, se cuvine să prezentăm “instanța” care reglementează ordinea socială, și anume *normele și valorile sociale* în funcție de care sunt evaluate acțiunile individului în multiplele sale raporturi și relații sociale. Indivizii întrețin relații sociale și se integrează în grupuri, ei aparțin unei familii, unei comunități școlare, unei organizații. Pentru a trăi în cadrul unei comunități, acțiunile și actele noastre trebuie să fie în conformitate cu cele ale comunității respective. Fiecare societate acționează cu propriile reguli care se regăsesc în normele și valorile sociale profund impregnate în cultura fiecărei comunități și pe care membrii acesteia le internalizează în structura de personalitate prin socializare. *Socializarea* presupune însușirea și interiorizarea regulilor și ordinilor externe. Cei care nu respectă și încalcă aceste reguli sunt sancționați prin dezaprobare, condamnare, pe când cei care le respectă sunt apreciați, aprobați, lăudați, valorizați.

Devianța a fost subiect de interogație pentru toate societățile. Definim sau evaluăm un comportament ca fiind deviant în funcție de alte comportamente numite *normative*, ceea ce înseamnă că există o *normă socială* acceptată și admisă de societate. Într-o accepțiune mai generală, conceptul de *devianță* face referire la *conduita dezaprobată* de colectivitate (comportament) și *abaterea* (devierea) de la normele impuse indivizilor de către societate (Rădulescu, 1999). În momentul de față, se remarcă dificultatea identificării unui singur criteriu pentru definirea

devianței. Specialiștii avansează mai multe criterii de definire de natură morală, juridică, medicală, pornind de la multitudinea comportamentelor și reacțiilor care intră în sfera devianței. Putem vorbi de comportamente deviante în cazul celor care deviază de la exigențele morale, nescrise, a celor care încalcă norma penală sau raționalitatea psihică.

În practica școlară nu există o distincție foarte clară între *agresivitate* și *violență*, de multe ori un comportament neadecvat al elevului este calificat prin apelarea la ambele concepte. Considerăm că se impune o departajare a celor doi termeni uzitați de responsabilii din educație pentru a facilita înțelegerea și a încadra corect conduita elevilor, cu atât mai mult cu cât literatura de specialitate reflectă diferențieri la nivel topologic, funcțional și etic. Unii cercetători se interoghează dacă în definirea agresivității trebuie luat în calcul actul agresiv în sine sau intenția. Tendința actuală a acestora este de a considera *intenția* drept o caracteristică esențială a actului agresiv. Din acest considerent agresivitatea este definită ca “*orice act ce are ca intenție producerea unui prejudiciu țintei vizate*” (Baron, 1977). O remarcă destul de consistentă cu privire la această variabilă dispozițională, *intenția*, este realizată de autorul Popoviciu (2013) care apreciază că un act accidental nu face parte din comportamentele agresive.

Noțiunea de *delincvență juvenilă* este strâns legată de evoluția normei juridice în ceea ce privește minoratul. Unii specialiști în sociologia devianței consideră că este de interes cunoașterea “antecedentelor” culturale și istorice ale comportamentului deviant. În secolele trecute minorii care comiteau infracțiuni suportau consecințele normei juridice la fel ca și adulții. În prezent, în țara noastră există reglementări juridice care fac referire expresă la răspunderea penală a minorilor care comit infracțiuni. Începând cu anul 2014, în România intră în vigoare Noul Cod Penal care reconsideră răspunderea penală a minorilor care încalcă legea. Conform acestui act normativ (art. 113, Noul Cod Penal al României), un minor care nu a împlinit vârsta de 14 ani nu răspunde penal; minorul care are vârsta între 14 și 16 ani răspunde penal numai dacă se dovedește că a săvârșit fapta cu discernământ;

minorul care a împlinit vârsta de 16 ani răspunde penal potrivit legii. Un accent deosebit se pune pe măsurile educative în cazul infracțiunilor cu autori minori (art. 115 Noul Cod Penal al României): *măsuri educative neprivative de libertate* (stagiul de formare civică, supravegherea, consemnarea la sfârșit de săptămână, asistarea zilnică) și *măsuri educative privative de libertate* (internarea într-un centru educativ, internarea într-un centru de detenție).

Într-un mod mai simplist, se poate afirma ca delincvența juvenilă este o formă particulară a devianței care are un grad crescut de pericolozitate socială deoarece atentează la valorile sociale care reglementează conviețuirea în societate. Într-o accepțiune mai largă, conceptul de delincvență juvenilă este definit ca orice act care încalcă legea penală, comis de o persoană încadrată de lege ca fiind minor.

2. Diagnoza agresivității de tip bullying

2.1. Agresivitatea de tip bullying la nivelul literaturii științifice

Cercetătorul norvegian Dan Olweus este recunoscut la nivelul mediului academic internațional ca fiind primul specialist care s-a concentrat pe această subiect. Acesta a furnizat de-a lungul timpului importante studii și cercetări și a trezit interesul oamenilor de știință din diferite țări și continente pentru studierea acestui fenomen (Sanders & Phye, 2004). Literatura de specialitate atestă anii 1990 ca fiind momentul demarării unor studii ample cu privire la fenomenul violenței școlare. Acest demers a fost inițiat de cercetători ca urmare a constatării unei intensificări a actelor de violență în mediul școlar, atât în majoritatea țărilor din spațiul european, cât și în țările dezvoltate din afara acestuia. Considerată o problemă socială, agresivitatea de tip bullying a fost mult timp în vizorul specialiștilor atât pentru analiza naturii și dimensiunii sale, cât și pentru conceperea unor soluții (Carra & Hedibel, 2009, p. 98).

În cartea sa *“Bullying in school”*, Olweus explică că un elev este hărțuit *“atunci când este expus în mod repetat și în timp la acțiuni negative din partea unuia sau mai multor elevi”* (Olweus, 1999, p. 10). În opinia lui Olweus, acțiunea negativă

“vizează modul intenționat prin care o persoană cauzează sau încearcă să provoace suferință, rănire, neplăceri altei persoane și se poate manifesta prin contact fizic, cuvinte, strâmbături, gesturi obscene precum și excluderea intenționată dintr-un grup” (Olweus, 1994, 1997). Unii cercetători consideră că putem vorbi de *agresivitate de tip bullying* atunci când un elev este lovit, îmbrâncit, tachinat, amenințat, blocat într-o cameră, când i se trimit bilețele cu conținut răutăcios, obscen, neplăcut și când ceilalți colegi nu vorbesc cu el (Smith & Sharp, 1994, p.1). Arseneault și colab. (2010) sunt de părere că *bullying-ul* poate fi definit ca o formă *intenționată, răutăcioasă* de agresiune proactivă. Se diferențiază de alte tipuri de comportamente violente, este *repetitiv* și se caracterizează printr-un *dezechilibru al puterii* real sau perceput, în care victima este lipsită de apărare.

Data fiind constelația de relații interpersonale și paleta multicoloră a comportamentelor elevilor, cercetătorii au identificat trei tipuri de comportamente agresive de tip *bullying* care au fost considerate ca fiind probleme sociale importante ce pot avea consecințe grave pentru agresor și victimă: *agresiunea fizică, agresiunea verbală și agresiunea relațională* (Olweus 1993; Guerra et al. 2011).

La nivelul literaturii de specialitate se remarcă o evoluție a modalității de abordare a agresivității la elevi, de la considerarea acesteia ca un comportament individual, la înțelegerea actului de agresiune ca un proces de grup. Astăzi, agresiunea de tip *bullying* este considerată ca fiind un proces de grup în care elevii sunt implicați în inițierea, exacerbarea, întreținerea și, uneori, reconcilierea comportamentului agresiv (Harrison, 2015). Există un continuum agresor-victimă care diferențiază rolurile pe care elevii le pot avea în cadrul agresiunii. Rolurile pe care elevii și le pot însuși voluntar sau involuntar, sunt cele de *victimă, agresor sau spectator*. Într-un act agresiv elevii își pot asuma toate aceste roluri (Guillory, 2013). Există diferențe psihosociale și comportamentale între agresori, victime și agresor-victimă întrucât elevii nu joacă tot timpul același rol, ci schimbă aceste roluri pe parcursul dezvoltării lor și în diferite situații (Haynie et al., 2001).

2.2. Consecințele comportamentelor agresive de tip bullying

Pentru o viziune mai clară asupra prejudiciilor agresivității de tip bullying în plan personal, vom realiza o prezentare a consecințelor din perspectiva dimensiunilor “alterate”, respectiv din punct de vedere psiho-fiziologic, educațional și juridic.

Consecințele agresivității de tip bullying în plan psiho-fiziologic

Literatura științifică susține că atât victimele cât și agresorii au un risc crescut de a dezvolta probleme de sănătate mentală și fizică. Victimizarea este strâns legată de scăderea stimei de sine, rate mari de depresie și anxietate, frecvență crescută a ideii de suicidare (Limber, et al, 2004). Copiii care sunt agresați acuză probleme de somn, dureri de cap, dureri de stomac, enurezis nocturn (Fekkes, Pijpers, Verloove-Vanhorick, 2005). Elevii implicați în agresiune prezintă un risc crescut de a experimenta o gamă de comportamente de risc precum fuga de acasă, consumul de alcool și droguri, absenteism și autovătămare. Consecințele se extind și la vârsta adultă, cercetările evidențind o corelație semnificativă între comportamentul agresiv al copilului și morbiditatea psihiatrică ulterioară (WHO, 2010)¹.

Consecințele agresivității de tip bullying din punct de vedere al normei juridice

Agresivitatea în școală are efecte devastatoare pentru evoluția și dezvoltarea elevilor. Studiile indică faptul că majoritatea agresorilor școlari au probleme cu legea în viața de adult (Batsche & Knoff, 1994). Farrington (1991) susține că societatea este cea mai mare victimă a agresiunii, deoarece agresorii din școală sunt mai predispuși să-și agreseze soțiile și copiii în viața de adult, perpetuând

¹ WHO (2010)- Prevention of bullying-related morbidity and mortality: a call for public health policies, World Health Organisation

astfel ciclul violenței domestice prin crearea de noi generații de copii agresivi. Cu toate că intenția agresorilor este de a-și manifesta puterea și statutul social față de ceilalți (Besag, 1989), ei întâmpină dificultăți în dezvoltarea abilității empatice față de ceilalți (Rigby, 1996). Pornind de la aceste constatări, Farrington (1993) este de părere că bullying-ul deschide calea spre delincvență și criminalitate în cazul copiilor care au o atitudine pro-violență. Violența școlară sub forma agresiunii directe este un factor de risc mult mai mare pentru comportamentul delinvent decât sub forma agresiunii indirecte, atât în cazul fetelor cât și al băieților. Agresorul are un risc crescut de a se implica în delincvență, criminalitate și consum de alcool (Loeber & Dishion, 1983).

Consecințele agresivității de tip bullying asociate performanțelor școlare

Agresivitatea de tip bullying afectează atât starea de bine a elevilor, cât și *performanțele lor școlare* (Hoover, Oliver & Hazler, 1992). Consecințele negative asupra dezvoltării psiho-afective și cognitive afectează și *procesul de învățare al elevilor* (Ortega & Lera, 2000). Un studiu relevant este cel realizat de Skrzypiec (2008) care a investigat 1400 de elevi de clasa a șaptea, a opta și a noua în școlile australiene în scopul examinării consecințelor agresiunii de tip bullying asupra învățării și a stării de sănătate socială, emoțională și mentală. Rezultatele au arătat că o treime dintre elevii care au fost agresați sistematic au raportat dificultăți de concentrare a atenției din cauza anxietății. Aceleași consecințe negative în planul reușitei școlare au fost surprinse și de Nadine (2014) care a investigat impactul agresiunii asupra capacității elevului de a reuși din punct de vedere academic. Rezultatele obținute indică faptul că elevii agresați experimentează frica de a veni la școală pentru că nu se simt în siguranță. Pe acest fond psihic victimele agresiunii nu se pot concentra, aspect care se reflectă în rezultatele școlare. Totodată, victimele agresiunii își pierd și interesul pentru învățare deoarece întâmpină dificultăți de concentrare (Glew et al., 2005).

3. Prevenirea delinvenței juvenile și a victimizării minorului

3.1. Repere legislative internaționale cu privire la respectarea drepturilor copilului

Mai multe organisme internaționale abilitate cu protecția și respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și ale copilului au emis o serie de documente prin care țările semnatare se angajează să le respecte și să le implementeze prin diferite prevederi în legislația națională. Rolul acestora este de a reglementa relațiile inter-individuale și de a preveni actele de violență și barbarie.

Declarația Universală a Drepturilor Omului proclamă recunoașterea demnității umane și a drepturilor egale și inalienabile ca fundament al libertății, dreptății și păcii în lume. Unul dintre considerentele pe care s-a întemeiat această lege universal valabilă este faptul că *“ignorarea și disprețuirea drepturilor omului a dus la acte de barbarie... și este esențial ca drepturile omului să fie ocrotite de autoritatea legii pentru ca omul să nu fie silit să recurgă, ca soluție extremă, la revoltă împotriva tiraniei și asupririi”*. Totodată, se subliniază și importanța educației care *“trebuie să promoveze înțelegerea, toleranța, prietenia între toate poparele și toate grupurile rasiale sau religioase...”* (Organizația Națiunilor Unite, 1948).

Convenția Organizației Națiunilor Unite privind Drepturile Copilului. Conform acestui document, copilului îi sunt recunoscute o serie de drepturi fundamentale precum: dreptul la viață, dreptul la educație, dreptul la libera exprimare, dreptul la protecție împotriva oricărei forme de violență, vătămare sau abuz (fizic sau mental), abandon sau neglijență, rele tratamente sau exploatare. De asemenea, Convenția prevede ca statele semnatare să se angajeze în respectarea și garantarea drepturilor copilului indiferent de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie politică, naționalitate, apartenență etnică sau origine socială, situație materială, incapacitate fizică (Organizația Națiunilor Unite, 1989).

3.2. Repere legislative naționale cu privire la respectarea drepturilor copilului

Legislația autohtonă în materie de protecție a drepturilor copilului a suportat în ultimii ani o serie de modificări și completări odată cu aderarea României la spațiul european. Prin ajustarea legislației românești la cea comunitară se reconsideră statutul copilului în familie și societate. Practica judiciară din România în cazul minorilor care comit infracțiuni a asimilat concepte și modalități de lucru care vin în acord cu legislația europeană și internațională cu privire la respectarea drepturilor copilului. Astăzi, într-o societate democratică, vorbim în termeni de *interes superior al copilului*, ținând cont de procesul creștere și dezvoltare a acestuia, precum și de *justiție prietenoasă copilului*, atunci când ne referim la minorii delincvenți care sunt părți în procesul penal. În ambele situații primează considerarea particularităților specifice vârstei de minorat și dimensiunea educativ-formativă a copilului, iar atenția este canalizată spre acțiuni de educare și reabilitare comportamentală și mai puțin pe acțiuni coercitive și punitive.

Constituția României (Curtea Constituțională a României, 2003) garantează condiții speciale de protecție și asistență a copiilor și tinerilor în realizarea drepturilor lor (Titlul II, Cap. II, art.49) și în protecția sănătății fizice și mentale (prevăzute la Titlul II, Cap. II, art. 34 alin. 2).

Legea nr. 272 din 21 iunie 2004, Republicată privind protecția și promovarea drepturilor copilului (Parlamentul României, 2014a). Pentru prima dată în România legiuitorul definește interesul superior al copilului la art. 2(1) din prezenta lege, care specifică dreptul copilului la o dezvoltare fizică și morală normală, la echilibru socio-afectiv și la viața de familie. Cadrul legal cu privire la respectarea drepturilor copilului specifică faptul că în determinarea *interesului superior al copilului* trebuie să se ia în considerare mai multe aspecte printre care: nevoile de dezvoltare fizică, psihologică, de educație și sănătate, de securitate și stabilitate și apartenență la o familie; opinia copilului, în funcție de vârsta și gradul de maturitate; istoricul copilului, având în vedere, în mod special, situațiile de abuz,

neglijare, exploatare sau orice altă formă de violență asupra copilului, precum și potențialele situații de risc care pot interveni în viitor. De asemenea, se precizează principiile care guvernează respectarea și garantarea drepturilor copilului, printre care: respectarea și promovarea cu prioritate a interesului superior al copilului; egalitatea șanselor și nediscriminarea; respectarea demnității copilului; ascultarea opiniei copilului și luarea în considerare a acestuia ținând cont de vârstă și gradul de maturitate; asigurarea protecției împotriva abuzului, neglijării, exploatării și oricărei forme de violență asupra copilului (Parlamentul României, 2014a, art. 6).

3.3. Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying din perspectiva eco-sistemică

Literatura de specialitate prezintă agresivitatea de tip bullying ca fiind un fenomen complex influențat de mai mulți factori, iar pentru o bună înțelegere recomandă analiza acestuia din perspectiva socio-ecologică. În scopul promovării relațiilor sociale sănătoase și prevenirii eficiente, planurile de intervenție trebuie să aibă ca fundament complexitatea experienței umane cu referire la caracteristicile individuale, antecedentele personale, factorii de risc și de protecție, contextul în care are loc agresiunea (Swearer & Hymel, 2015). Perspectiva sistemică evidențiază necesitatea schimbării comportamentului și a creșterii gradului de conștientizare nu numai la copiii care sunt direct implicați în actele agresive, ci și la colegi, profesori, părinți și comunitate. Primele acțiuni de prevenire a agresivității de tip bullying au fost realizate în Norvegia (Olweus, 1991, 1993, 2004) și s-au axat pe dinamica socială din jurul acestui comportament. În acord cu Olweus, alți cercetători au evidențiat rolul colegilor de clasă în declanșarea și menținerea comportamentului agresiv: aceștia pot contribui atât la întărirea și menținerea agresivității, cât și la sprijinirea sau apărarea elevilor victimizați (Hawkins, Pepler, & Craig, 2001; O'Connell, Pepler, & Craig, 1999 apud Craig & Pepler, 2007).

4. Validarea în limba română și examinarea calităților psihometrice a chestionarului de evaluare a percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare: fizică, verbală și relațională

Concluzii

Valorile coeficientului Alfa Cronbach pentru cele 3 scale ale chestionarului *Perceperea Gravității și Reacția față de Agresorii și Victimele Agresiunii de tip Bullying* în varianta românească sunt: pentru scala gravității percepute $\alpha=.732$, pentru scala probabilității de a reacționa față de agresor $\alpha=.841$, pentru scala probabilității de a reacționa față de victimă $\alpha=.897$.

Analiză factorială exploratorie a avut drept scop identificarea celei mai potrivite structuri factoriale pentru chestionarul cu 18 de itemi ce vizează gravitatea percepută și probabilitatea de reacție a profesorilor față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying. Comparând cele trei soluții testate cu 2,3 și 4 factori s-a evidențiat că soluția factorială cu 3 factori (gravitatea percepției, reacțiile față de agresor și reacțiile față de victimă) este cea mai bună.

5. Radiografierea percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională) STUDIU PILO

Concluzii

Gravitatea percepută

Rezultatele studiului curent reflectă faptul că profesorii percep agresiunea verbală ca fiind mai gravă decât agresiunea fizică și relațională. Mai exact, profesorii consideră că unele comportamente neadecvate ale elevilor precum amenințarea, poreclirea, ironizarea, adresarea de injurii, jignirea sunt mai grave decât lovirea și

lezarea fizică (în cazul agresiunii fizice) sau marginalizarea, excluderea din colectivul clasei și a grupului de prieteni, lansarea de zvonuri mincinoase (în cazul agresiunii relaționale). Acest aspect contravine literaturii de specialitate care arată că, în mod normal, profesorii percep agresiunea fizică ca fiind mai gravă comparativ cu cea verbală și relațională. Studiile arată că profesorii apreciază că agresiunea fizică este cea mai gravă, urmată de agresiunea verbală și relațională (Bauman & Del Rio, 2006).

Examinarea percepției gravității agresivității de tip bullying și relația acesteia cu răspunsurile profesorilor a constituit piesa de rezistență a mai multor studii. Astfel, Hazler și colab. (2001) în cadrul unei cercetări de actualitate, au remarcat că profesorii apreciază agresiunea fizică ca fiind mai gravă decât cea verbală și relațională. Cu toate că tendința generală a studiilor realizate în acest sens este de a prezenta faptul că profesorii percep agresiunea fizică ca fiind mai gravă decât cea verbală și relațională, am identificat și studii care au obținut rezultate similare cu cele din cercetarea noastră. În cadrul unei cercetări realizate în Turcia de autorul Duy (2013) s-a constatat că profesorii consideră agresiunea verbală ca fiind mai gravă comparativ cu cea fizică și relațională. Cercetătorii au avansat și o posibilă explicație, respectiv, că formele tradiționale de agresiune sunt mai bine cunoscute și înțelese (Byers, D. L., Caltabiano, N. J., & Caltabiano, M. L., 2011).

Un alt aspect important pentru școlile noastre, așa cum reiese din studiul actual, este cel referitor la agresiunea relațională, care este percepută ca fiind mai puțin gravă decât agresiunea fizică și verbală. Inspectarea literaturii științifice ne determină să afirmăm că acest rezultat este în acord cu majoritatea studiilor care au investigat această tematică. În acest sens, rezultatele studiului realizat de Yoon & Kerber (2003) confirmă rezultatele altor cercetări care postulează că profesorii percep agresiunea relațională ca fiind mai puțin gravă și sunt mai puține șanse ca aceștia să intervină decât în agresiunea fizică și verbală. Rezultate asemănătoare au fost obținute și de Craig, Bell & Leschied (2011): unele forme ascunse de agresiune, cum ar fi excluderea socială și lansarea de zvonuri false sunt percepute de către

profesori ca fiind mai puțin grave decât agresivitatea manifestă, directă și observabilă (agresiunea fizică și verbală). Orientarea actuală a cercetătorilor este către agresiunea indirectă, care prin formele sale ascunse de manifestare este recunoscută mai greu de către profesori sau nu este percepută ca fiind o formă de violență (Stankiewicz, 2007; Boulton, 1997).

Probabilitatea de reacție

Rezultatele obținute reflectă faptul că profesorii sunt mai predispuși să intervină față de agresorul implicat în agresiunea fizică comparativ cu agresiunea fizică și verbală. Aceleași asumții sunt valabile și în cazul victimei, respectiv, profesorii declară că există o probabilitate crescută să intervină față de victima agresiunii fizice comparativ cu agresiunea verbală și relațională. Aceste rezultate au susținere la nivelul literaturii de specialitate. De exemplu, Craig, Henderson și Murphy (2000) au constatat că procentul scăzut al cadrelor didactice care au intervenit este datorat incapacității de recunoaștere și identificare în mod eficient a comportamentelor de agresiune, în special a agresiunii verbale și excluderii sociale. Percepția gravității este un factor semnificativ pentru probabilitatea intervenției în agresiune. În același timp, există posibilitatea ca mulți profesori să nu cunoască amploarea agresiunii verbale și relaționale și a consecințelor în rândul victimelor (Howard et al., 2001).

Relația dintre gravitatea percepută și probabilitatea de reacție

Analiza rezultatelor obținute cu privire la asocierile dintre percepția gravității și probabilitatea de reacție față de agresorii și victimele implicate în agresiunea fizică, verbală și relațională evidențiază asocieri pozitive în sensul că, dacă profesorii evaluează un incident agresiv ca fiind foarte grav, raportează și o probabilitate crescută de intervenție față de agresor și victimă. Remarcăm faptul că aceste corelații se înregistrează la nivelul tuturor formelor de agresiune de tip bullying (fizică, verbală și relațională) atât în cazul agresorului cât și în cazul victimei. Aceste rezultate sunt conforme cu specificațiile literaturii de specialitate

potrivit cărora percepția gravității este unul dintre cei mai puternici predictori ai intervenției profesorului în incidentele de agresiune (Yoon & Bauman, 2014).

6. Documentarea și proiectarea curriculumului pentru programul de formare profesională continuă “Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul comunităților școlare”

Scop

Acest studiu a avut ca scop proiectarea designului curricular pentru formarea și dezvoltarea competențelor de recunoaștere, intervenție și prevenție a comportamentelor agresive de tip bullying în rândul cadrelor didactice din învățământul preuniversitar. În vederea realizării curriculumului pentru programul de formare profesională continuă avem ca punct de plecare rezultatele studiului anterior care reflectă diferențe la nivelul *percepției gravității* agresivității de tip bullying, *reacției profesorilor* față de agresorii și victimele implicate în incidentele agresive de tip bullying și *strategiilor de intervenție* în cele trei tipuri de agresiune de tip bullying (fizic, verbal și relațional).

Pornind de la aceste constatări, precum și de la literatura de specialitate care specifică că în agresiunea de tip bullying sunt implicate mecanisme psihologice diferite comparativ cu alte forme de violență între elevi, în acest studiu ne propunem să proiectăm un curriculum de formare continuă pentru cadrele didactice din învățământul preuniversitar care să contribuie la formarea competențelor de prevenire a agresivității de tip bullying.

Obiectiv

Studiul curent are ca obiectiv elaborarea curriculumului pentru programul de formare profesională continuă în contextul considerării rezultatelor studiului pilot, al documentării literaturii de specialitate și a cadrului legislativ care

reglementează formarea profesională continuă a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar din România. În acest sens, ne-am propus:

1. Valorificarea rezultatelor studiului pilot *“Radiografierea percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorul și victima agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională);*
2. Documentarea literaturii de specialitate cu privire la strategiile de prevenție și intervenție utilizate de cadrele didactice în cazurile de agresiune de tip bullying;
3. Documentarea legislației care reglementează formarea profesională continuă a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar din România;
4. Analizarea nevoilor de formare a cadrelor didactice;
5. Formularea finalităților educaționale;
6. Formularea competențelor generale și specifice vizate;
7. Stabilirea obiectivelor curriculare;
8. Selectarea conținuturilor;
9. Organizarea conținuturilor și a temelor;
10. Structurarea situațiilor de învățare;
11. Prefigurarea și articularea experiențelor de învățare;
12. Stabilirea scopului evaluării;
13. Stabilirea strategiilor de evaluare.

**7. Analiza impactului programului de formare profesională continuă
“Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul
comunităților școlare” asupra percepțiilor și reacțiilor cadrelor
didactice față de agresivitatea de tip bullying sub cele trei
forme de manifestare (fizică, verbală și relațională)**

Concluzii

- ✓ După participarea la programul de formare profesională cadrele didactice percep agresiunea fizică și relațională ca fiind mai grave decât în etapa anterioară formării profesionale. Observăm că participarea la programul de formare profesională se asociază cu accentuarea gravității percepute în cazul agresiunii verbale și relaționale, în timp ce absența intervenției se asociază cu un efect de diminuare a gravității percepute.
- ✓ După participarea la programul de formare profesională un număr semnificativ de profesori susțin că vor reacționa față de agresorul implicat în agresiunea verbală și relațională. În contrast, în situația tipică de agresiune fizică, în etapa post-intervenție se constată o scădere a procentului cadrelor didactice care declară că este foarte probabil să reacționeze față de agresor. De asemenea, după participarea la programul de formare profesională remarcăm o creștere a numărului cadrelor didactice care declară că vor interveni în cazul victimei implicată în cele trei tipuri de agresiune.
- ✓ Analiza strategiilor de intervenție pe care profesorii le utilizează în cazul agresorului arată că după însușirea conținuturilor programului de formare profesională cadrele didactice preferă aceeași modalitate de intervenție față de agresor în toate situațiile de agresiune: fizică, verbală și relațională.
- ✓ De asemenea, sesizăm că profesorii sunt preocupați de promovarea comportamentelor prosociale și de discutarea regulilor de conduită împreună cu clasa. Un aspect relevant pentru prevenirea victimizării este căutarea sprijinului pentru victimă în rândul colegilor de clasă.

- ✓ Un alt aspect interesant pentru această cercetare este cel referitor la creșterea probabilității de reacție a profesorilor față de agresorul implicat în agresiunea relațională după participarea la formarea profesională.

Concluzionăm prin a confirma eficacitatea generală a curriculumului programului de formare profesională continuă *“Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul comunităților școlare”*, care este verificat empiric prin cercetarea curentă cu respectarea recomandărilor specialiștilor în ceea ce privește includerea componentelor de conștientizare, sensibilizare, prevenire și intervenție (Gottfredson & Gottfredson, 1985; Stephenson & Smith, 1989).

8. Concluzii finale

Această lucrare a avut ca obiectiv general prevenirea delincvenței juvenile și a victimizării minorilor în contextul actual din perspectiva unei abordări psihopedagogice a comportamentelor agresive de tip bullying. Obiectivele specifice au vizat adaptarea și testarea calităților psihometrice a unui chestionar pentru profesori, investigarea percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorul și victima agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională), elaborarea unui curriculum pentru un program de formare profesională continuă a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar din România și verificarea empirică a eficacității acestuia.

În elaborarea primului studiu am fost preocupați de obținerea validării pe populația românească și verificarea calităților psihometrice a Chestionarului *Percepția gravității și reacția față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying*. Ipoteza conform căreia chestionarul are calități psihometrice potrivite (coeficient de fidelitate adecvat per total și per factori) și structură factorială potrivită, s-a confirmat. În urma analizei datelor, pentru cele trei tipuri de scale care măsoară gravitatea percepută, reacția față de agresor și reacția față de victimă am obținut per-

total itemi o valoare bună a coeficientului de consistență internă Alfa Cronbach, respectiv $\alpha = .89$.

Analiza factorială exploratorie a avut drept scop identificarea celei mai potrivite structuri factoriale pentru chestionarul cu 18 de itemi ce vizează gravitatea percepută și probabilitatea de reacție a profesorilor față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying. Prin compararea celor trei soluții testate cu 2, 3 și 4 factori s-a evidențiat ca fiind cea mai bună soluția factorială cu 3 factori (gravitatea percepției, reacțiile față de agresor și reacțiile față de victimă). Rezultatele obținute indică că acest chestionar are calități psihometrice potrivite.

Ulterior validării instrumentului, am recurs la următoarea etapă în care am realizat un studiu pilot în scopul radiografierii percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorul și victima agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională), configurându-se astfel cel de-al doilea studiu. Rezultatele obținute reflectă faptul că profesorii percep agresiunea verbală ca fiind mai gravă decât agresiunea fizică și relațională. Mai exact, profesorii consideră că unele comportamente neadecvate ale elevilor precum amenințarea, poreclirea, ironizarea, șicanarea sunt mai grave decât lovirea și lezarea fizică (în cazul agresiunii fizice) sau marginalizarea, excluderea din colectivul clasei și a grupului de prieteni, lansarea de zvonuri false despre alții (în cazul agresiunii relaționale).

Un alt aspect important pentru școlile noastre, așa cum reiese din cel de-al doilea studiu, este cel referitor la agresiunea relațională care este percepută de profesori ca fiind mai puțin gravă decât agresiunea fizică și verbală. Inspectarea literaturii științifice ne determină să afirmăm că acest rezultat este în acord cu majoritatea studiilor care au investigat această problematică.

Analiza rezultatelor obținute cu privire la asocierile dintre percepția gravității și probabilitatea de reacție față de agresorii și victimele implicate în agresiunea fizică, verbală și relațională evidențiază asocieri pozitive în sensul că, dacă profesorii evaluează un incident agresiv ca fiind foarte grav, raportează și o probabilitatea crescută de intervenție față de agresor și victimă. Precizăm faptul că aceste corelații

se înregistrează la nivelul tuturor formelor de agresiune de tip bullying (fizică, verbală și relațională) atât în cazul agresorului cât și în cazul victimei. Mai specific, dacă profesorii apreciază un comportament agresiv ca fiind foarte grav sunt șanse mari ca acesta să ia atitudine și să se implice. Aceste rezultate sunt conforme cu specificațiile literaturii de specialitate potrivit cărora percepția gravității este unul dintre cei mai puternici predictorii ai intervenției profesorului în incidentele de agresiune. De asemenea, datele obținute indică faptul că profesorii examinați adoptă strategii diferite de intervenție față de agresor în agresiunea fizică, verbală și relațională, aspect care contravine literaturii de specialitate. Dintre scenariile tipice de intervenție în cazul agresorilor am remarcat că profesorii cunosc într-o oarecare măsură strategiile de intervenție în cazul agresiunii fizice și verbale, dar nu și în cazul agresiunii relaționale. Medierea conflictelor este o strategie de intervenție preferată de profesorii investigați, ceea ce contravine literaturii de specialitate, de unde deducem că în cazul acestei forme de agresiune intervenția profesorilor este inefficientă. În plus, o intervenție necorespunzătoare din partea profesorilor poate avea ca rezultat accentuarea sentimentului de nesiguranță în școală de către elevi.

Etapa următoare a presupus documentarea în scopul realizării curriculumului pentru programul de formare profesională continuă, aspect care a fundamentat elaborarea celui de-al treilea studiu. Obiectivul acestui studiu a fost realizarea curriculumului pentru programul de formare profesională continuă în contextul considerării rezultatelor studiului pilot, al documentării literaturii de specialitate și a cadrului legislativ care reglementează formarea profesională continuă a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar din România. Programul de formare profesională este unul modular, fiind structurat în trei module în funcție de obiectivele urmărite și competențele specifice vizate a fi formate și dezvoltate. Fiecare modul conține mai multe teme, selectate și organizate în funcție de obiectivele urmărite și competențele specifice vizate a fi formate și dezvoltate. La sfârșitul fiecărui modul este prezentat un rezumat care conține descrierea principalelor activități, precum și o prezentare selectivă a referințelor bibliografice.

Ultima etapă corespunde elaborării celui de-al patrulea studiu care a avut ca obiectiv evaluarea impactului unei intervenții (participarea la un program de formare profesională) asupra percepțiilor și reacțiilor cadrelor didactice față de agresorii și victimele implicate în agresiunea de tip bullying. Astfel, s-a conturat faptul că după participarea la programul de formare profesională cadrele didactice examinate raportează o gravitate crescută a percepției agresiunii fizice și relaționale comparativ cu etapa inițială (înainte de participarea la programul de formare profesională). După asimilarea informațiilor oferite de programul de formare profesională, profesorii nu mai apreciază agresiunea verbală ca fiind foarte gravă. Analizând cauzele care ar putea explica această situație, constatăm faptul că în etapa inițială (fără participarea la formarea profesională) profesorii au declarat un nivel maximal al percepției gravității agresiunii verbale comparativ cu cea fizică și relațională. Există posibilitatea ca după participarea la formarea profesională cadrele didactice să conștientizeze gravitatea tuturor formelor de agresiune de tip bullying și să raporteze valori reale sau apropiate de realitate. Remarcăm că după formarea profesională se înregistrează o îmbunătățire a percepției gravității agresiunii de tip bullying în sensul că după familiarizarea cu această problemă profesorii apreciază agresiunea de tip bullying ca fiind mai gravă.

O altă constatare importantă în cadrul acestui studiu este cea referitoare la faptul că după participarea la programul de formare profesională un număr semnificativ de profesori susțin că vor reacționa față de agresorul implicat în agresiunea verbală și relațională. În contrast, în situația tipică de agresiune fizică, în etapa post-intervenție se constată o scădere a procentului cadrelor didactice care declară că este foarte probabil să reacționeze față de agresor. O posibilă explicație pentru această situație ar putea fi faptul că, prin însușirea conținutului programului de formare, cadrele didactice să cunoască mult mai bine strategiile de intervenție în cazul agresorului.

Analizarea strategiilor de intervenție pe care profesorii declară că le-ar utiliza în cazul victimei reflectă faptul că aceștia optează pentru o atitudine suportivă față de

victimă și implicarea directă. De asemenea, după familiarizarea cu problematica victimizării, profesorii sunt interesați să investigheze incidentul și părțile implicate. De asemenea, sesizăm că profesorii sunt preocupați de promovarea comportamentelor prosociale și de discutarea regulilor de conduită împreună cu clasa. Un aspect relevant pentru prevenirea victimizării este căutarea sprijinului pentru victimă în rândul colegilor de clasă. Așa cum prevede literatura de specialitate, victima are puțini prieteni sau niciunul printre colegii de clasă, experimentează marginalizarea, aspecte care o predispun la a fi agresată. Ori, responsabilizarea elevilor de către profesor de a integra și sprijini victima, reduce substanțial recidiva agresiunii.

Constatăm că participarea la programul de formare profesională se asociază cu accentuarea gravității percepute a agresiunii verbale și relaționale în timp ce absența intervenției se asociază cu un efect de diminuare a gravității percepute. Mai exact, participarea la programul de formare profesională aduce schimbări pozitive în sfera percepției gravității agresiunii verbale și relaționale. Profesorii percep agresiunea fizică ca fiind la fel de gravă indiferent dacă participă sau nu la programul de formare profesională. O posibilă explicație ar putea fi la nivelul prejudecăților anterioare intervenției conform cărora doar agresiunea fizică reprezintă o formă de violență “demnă” de atenție. Literatura științifică arată că profesorii nu consideră agresiunea relațională ca fiind o formă de violență, ceea ce explică lipsa de reacție față de aceste incidente. Pentru ca intervențiile profesorilor să fie eficiente este necesar să înțelegem percepția lor față de aceste forme de agresiune.

Un alt aspect interesant pentru această cercetare este cel referitor la creșterea probabilității de reacție a profesorilor față de agresorul implicat în agresiunea relațională după participarea la formarea profesională. Literatura de specialitate specifică în unanimitate faptul că agresiunea relațională scapă de sub ochiul profesorului, nefiind catalogată de aceștia ca un act violent. Prin participarea profesorilor la programul de formare profesională s-a constatat că aceștia își schimbă

semnificativ percepția gravității și reacțiile față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying. Atitudinile profesorilor față de agresiune și competențele în ceea ce privește intervenția vor determina modul în care profesorii vor reacționa la situații de agresiune.

Rezultatele obținute ca urmare a implementării curriculumului programului de formare profesională continuă *“Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul comunităților școlare”* sunt în concordanță cu scopul cercetării curente și indică o creștere a gradului de conștientizare și cunoaștere a particularităților acestui tip de violență la elevi, conducând la eficientizarea strategiilor de intervenție a profesorilor. De asemenea, prin conținuturile curriculum-ului și activitățile practice propuse am atins un alt obiect al acestei lucrări, respectiv, perfecționarea competențelor profesorilor de prevenire a agresivității de tip bullying. Prin urmare, putem afirma că programul de formare profesională *“Prevenirea comportamentelor agresive de tip bullying la nivelul comunităților școlare”* și-a dovedit eficiența și poate fi implementat în rândul cadrelor didactice din învățământul gimnazial.

9. Implicații pentru practica educațională și recomandări

Concluzii

Considerăm că modul în care este structurată partea teoretică și expertiza referințelor utilizate vor contribui la creșterea gradului de conștientizare și sensibilizare a cadrelor didactice și a factorilor de decizie din educație cu privire la gravitatea acestor comportamente și la consecințele asociate pe termen mediu și lung. De asemenea, cadrul conceptual larg de analiză a fenomenului studiat contribuie la o viziune exhaustivă oglindită de faptul că un anumit comportament inadecvat al elevului apare într-un cortegiu de comportamente de natură să compromită dezvoltarea armonioasă a acestuia. De exemplu, victimizarea este strâns legată de anxietate, stimă de sine scăzută, neîncredere în sine și în ceilalți, depresie

și ideea suicidară, probleme de somn, dureri de cap, dureri de stomac, enurezis nocturn, scăderea performanțelor școlare, absentism și abandon școlar. Aceste antecedente nu fac decât să conducă la creșterea ratei de victimizare în viitor, în sensul că victima de astăzi poate fi victima de mâine care va duce “povara” anilor de școală în viața de adult.

Cunoașterea formelor de manifestare a agresivității de tip bullying de către cadrele didactice va contribui la creșterea gradului de conștientizare și la realizarea unei imagini mai clare asupra dimensiunii acestui fenomen în contextul comportamentelor cu risc la copii. Recunoașterea “semnalmentelor” agresivității este un proces complex, dar prin însușirea informațiilor cu privire la recunoașterea victimei și agresorului profesorii vor avea “dotarea” necesară pentru a se sesiza și a preveni comportamentele inadecvate ale elevilor din stadiul incipient.

Conștientizarea gravității agresivității de tip bullying de către cadrele didactice se va reflecta într-o abordare obiectivă și ancorată în literatura de specialitate în detrimentul falselor credințe (mituri) care legitimează violența. Conștientizarea diferențelor dintre mituri și realitate, precum și înțelegerea de către profesori a faptului că aceste prejudeci reprezintă un obstacol în calea sprijinirii copiilor victimizați, ar putea duce la creșterea gradului lor de reactivitate.

Agresiunea relațională va fi în aria de interes a cadrelor didactice similar celorlalte forme de agresiune, va fi recunoscută mai ușor și va fi considerată o formă de violență demnă de toată atenția, existând astfel mai multe șanse ca aceștia să intervină față de agresori și victime.

Un aspect foarte important pentru practica școlară este cel referitor la strategiile de intervenție față de agresor și victimă. După participarea la programul de formare profesională continuă cadrele didactice vor interveni eficient, se vor raporta corect față de agresori și victime și în acord cu specificațiile literaturii de specialitate, cu accent pe susținerea victimei, descurajarea agresorului și menținerea unui climat pozitiv la clasă.

Rezultatele lucrării de față pot reprezenta o resursă importantă pentru managerii școlari, profesorii diriginți, consilierii școlari, cât și pentru celelalte cadre didactice din școală pentru trasarea direcțiilor de formare a profesorilor cât și pentru crearea și implementarea unor programe de prevenire eficiente la nivelul clasei și al școlii.

Prin elaborarea *Procedurilor specifice de intervenție pentru profesori în cazul agresorului și victimei implicați în agresiunea de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională)* oferim școlii o primă direcție de intervenție de natură psiho-pedagogică nișată pe această problematică. Ne dorim ca aceste proceduri de intervenție specifice agresiunii de tip bullying să reprezinte un reper și pentru decidenții politici în efortul de realizare a unor strategii naționale eficiente de prevenire și combatere a unuia dintre cele mai frecvente comportamente ale elevilor: agresivitatea de tip bullying.

Recomandăm includerea unei teme sau a unui capitol referitor la agresivitatea de tip bullying în lucrările de specialitate din domeniul managementului clasei de elevi și a psihologiei educației.

10. Contribuții personale

Considerăm că factura de originalitate a lucrării este imprimată de expertiza argumentelor științifice de talie interdisciplinară care se află la confluența disciplinelor psihologie și științe ale educației. Teza de doctorat poartă impresiunile experienței profesionale în domeniul prevenirii delincvenței juvenile și a victimizării minorilor, fiind ancorată și în domeniile științelor juridice. Periplul argumentului științific din această perspectivă conferă un cadru conceptual vast de expertiză a problematicii agresivității de tip bullying. Totodată, abordarea problematicii agresivității la elevi de la simplu la complex, în speță, de la comportamente care, de cele mai multe ori, scapă din ochii profesorilor sau sunt considerate ca fiind inofensive și care ajută la construirea caracterului elevului, la comportamentele

sanctionate de legea contravențională și penală, reprezintă o modalitate de a prevedea evoluția nefastă a incivilităților elevilor în absența unei intervenții timpurii și eficiente. Este foarte important ca în practică specialiștii din educație să știe să “cântărească” corect comportamentul unui elev pentru a veni în întâmpinarea acestuia cu “dotarea” adecvată.

Includem în secțiunea contribuțiilor personale și chestionarul validat și testat empiric pe populația românească, care, în prezent, este cel mai bun și de actualitate instrument care măsoară gravitatea percepută și reacțiile profesorilor față de agresorii și victimele agresiunii de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională). Rezultatele reflectate de testarea calităților psihometrice indică faptul că acesta poate fi aplicat în rândul profesorilor din România, reprezentând la momentul actual singurul instrument pentru profesori validat empiric care poate fi utilizat atât în domeniul științelor educației cât și în psihologie.

Un alt aspect surprins de noi și care poate fi nominalizat ca o contribuție personală majoră este cel referitor la prezentarea minuțioasă a consecințelor agresivității de tip bullying din punct de vedere al tuturor segmentelor vieții, de la simptomatologia psiho-somatică, la prejudicii în plan academic și sancțiuni de ordin contravențional și penal. Strict legat de această contribuție, este punerea în lumină a agresivității de tip bullying din perspectiva politicilor de sănătate publică din țara noastră. Considerăm ca fiind o contribuție personală viziunea interdisciplinară repercutată în reconfigurarea și intersectarea “traseelor” oferite disparat de discipline care au în sfera preocupărilor comportamenul violent al copilului.

Apreciem ca fiind o contribuție majoră în domeniul investigat, elaborarea curriculum-ului pentru programul de formare profesională continuă a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar pe linia prevenirii agresivității de tip bullying. Intenționăm ca acest curriculum să facă parte din oferta programelor de formare continuă a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar acreditate de Ministerul Educației Naționale. De asemenea, prin elaborarea primelor direcții de

intervenție pentru profesori în cazul agresiunii de tip bullying concretizate în realizarea *Procedurilor specifice de intervenție pentru profesori în cazul agresorului și victimei implicați în agresiunea de tip bullying sub cele trei forme de manifestare (fizică, verbală și relațională)* oferim școlii o resursă importantă în “lupta” cu flagelul universal care rupe “*țesătura comunităților*” și amenință viața, sănătatea și fericirea tuturor (Organizația Mondială a Sănătății, 2002, p. 1). Astfel, trasăm o primă direcție de intervenție de natură psiho-pedagogică nișată pe această problematică. Propunem decidenților politici aceste proceduri de intervenție specifice agresiunii de tip bullying din perspectiva psiho-pedagogică cu scopul de a fi un reper și suport în efortul de realizare a unor strategii naționale eficiente de prevenire și combatere a unuia dintre cele mai frecvente comportamente ale elevilor: agresivitatea de tip bullying.

11. Bibliografie selectivă

- Allen, J.J., Anderson, C.A. (2017). *Aggression and Violence: Definitions and Distinctions*. In *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*, Peter Sturmey (Editor-in-Chief). John Wiley & Sons Ltd. Published 2017 by John Wiley and Sons, Ltd. DOI: 10.1002/9781119057574.whbva001.
- Allen, K.P. (2010). *Classroom Management, Bullying, and Teacher Practices*. The Professional Educator. Volume 34, No. 1.
- Ayenibiowo, K. O., Akinbode, G.A. (2011). *Psychopathology Of Bullying And Emotional Abuse Among School Children*. *Ife Psycholgia*; 19(2), 2011.
- Arseneault, L., Bowes, L., & Shakoor, S. (2010). *Bullying victimization in youths and mental health problems: "Much ado about nothing"?*. *Psychological Medicine*, 40(5), 717-729;
- Atlas, R., Craig, W., & Pepler, D. (2000). *Observations of bullying in the playground and in the classroom*. *School Psychology International*, 21, 22-36.

- Atlas, R.S., Pepler, D.J. (1998) *Observations of Bullying in the Classroom*, The Journal of Educational Research, Nov/Dec., 1998, Vol. 92, nr.2, p. 86.
- Bandura, A. (1993). *Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning*. Educational Psychologist, 28, 117-148. https://doi.org/10.1207/s15326985ep2802_3.
- Banks, R. (1997). *Bullying in Schools*. ERIC Development Team, 1-6.
- Barboza, G.E., Schiamberg, L.B., Oehmke, J., Korzeniewski, S.J., Post, L.A & Heraux, C.G. (2009), *Individual Characteristics and the Multiple Contexts of Adolescent Bullying: An Ecological Perspective*. J Youth Adolescence (2009) 38:101–121 DOI 10.1007/s10964-008-9271-1.
- Batsche, G.M., Knoff, H.M. (1994). *Bullies and their victims: Understanding a pervasive problem in the school*, School Psychology Review, 23, 165-174.
- Baron, R.A. (1977). *Human Aggression*, New York, Plenum.
- Bauman, S., Del Rio, A. (2006), *Preservice Teachers' Responses to Bullying Scenarios: Comparing Physical, Verbal and Relational Bullying*. Journal of Educational Psychology 2006, Vol. 98, No. 1, 219–231.
- Cala, C.V., Soriano, E. (2014). *Health education from an ecological perspective. Adaptation of the Bronfenbrenner model from an experience with adolescents*. Social and Behavioral Sciences 132 (2014) 49 – 57.
- Chaux, E. (2012). *Educación, convivencia y agresión escolar*. Bogotá: Ediciones Uniandes. Taratus, Santillana.
- Cheng, Y., Chen, L., Liu, K. & Chen, Y. (2011). *Development and psychometric evaluation of the school bullying scales: A Rasch measurement approach*. Educational and Psychological Measurement, 71(1), 200-216.
- Clarke, E. & M. Kiselica (1997). *A Systemic Counseling Approach to the Problem of Bullying*. Elementary School Guidance and Counseling, 31(4), 310-335.
- Cocorada, E. (2008). *Violența școlară- perspective teoretice*. În E. Cocorada, *Evaluare și microviolență în mediul școlar* (pp. 7-28).

- Dake, J.A., Price, J. H. & Telljohann, S.K. (2013). *The Nature and Extent of Bullying at School*. The Journal of School Health, 73,5 ProQuest Central, pg. 173.
- Dascălu, A., Singh, A. (2012). “*Delincvența Juvenilă- Un Fenomen Social tot Mai Des Întâlnit*”. În Analele Universității “Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Litere și Științe Sociale, Nr. 1/2012.
- Davidson, C.G., Neale, M. J. (1990). *Abnormal Psychology*. Fifth edition, New York, John Wiley&Sons.
- Debarbieux, E., Garnier, A., Montoya, Y., Tichit, L. (1999). *La violence en milieu scolaire*, vol. 2: *Le désordre des choses*, Paris, ESF.
- Debarbieux, E. (2011). *La lutte contre la violence à l'école: Programme ou routine? Formation et profession*. Accesat online la data de 22.11.2016 la adresa www.crifpe.ca/download/verify/1122.
- Eliot, M., Cornell, D., Gregory, A. & Fan, X. (2010). *Supportive School Climate and Student Willingness to Seek Help for Bullying and Threats of Violence*. Journal of School Psychology, 48(6): 533–553.
- Elliott, D. S., Hamburg, B. A. & Williams, K. R. (1998). *Violence in American schools: An overview*. In D. S. Elliott, B. A. Hamburg, & K. R. Williams (Eds.), *Violence in American schools*. UK: Cambridge University Press.
- Englander, Elizabeth K. (2007). *When should you hesitate to mediate?*. In MARC Publications. Paper 15. Available at: http://vc.bridgew.edu/marc_pubs/15.
- Espelage, D.L. & Swearer, S.M. (2004). *Bullying in American schools*, Mahwah, NJ:Lawrence Erlbaum Associates.
- Farrington, D. P. (1991). *Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later-life outcomes*. In D.J Pepler & K.H. Rubin (Eds.). *The development and treatment of children aggression*, p. 5-29, Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Farrington, D. P., Ttofi, M. M. (2011). “*Bullying as a predictor of offending, violence, and later life Outcomes*”, *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 21, pp. 90-8.

- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M., Verloove-Vanhorick, S.P. (2005). *Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior*. Health Education Research, vol. 20, no. 1, 81-91.
- Goldstein, S., Young, A. & Boyd, C. (2008). *Relational aggression at school: Associations with school safety and social climate*. Journal of Youth and Adolescence, 37, 6, 641–654.
- Gottfredson, G. D. & Gottfredson, D. C. (1985). *Victimization in schools*. New York: Plenum Press.
- Grădinaru, T. (2017). *Bullying-ul în Școlile din România- Principalele Studii Și Cercetări*, în Rusu. M. Coord. (2017), *Diversitate Interculturală. Artă și educație*, p. 144-151, Ed. Ars Longa, Iași.
- Graham, S. (2010). *What educators need to know about bullying behaviors*. Phi Delta Kappan, 92(1), 66-70.